

КОМПОЗИЦІЙНИЙ ПРИЙОМ СИМЕТРІЇ НА РИТМІКО-СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ В ТЕКСТАХ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ: КОГНІТИВНО-СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ

Наталя Шевельова-Гаркуша (Херсон, Україна)

У статті представлено аналіз ритміко-синтаксичної організації американських поетичних текстів за параметром пропорційності. Виявлено, що концептуальними ознаками поезії є ритмічність, збалансованість, симетричність, циклічність та упорядкованість.

Ключові слова: концепт, концептуальні ознаки, ритміко-синтаксична конструкція, симетрія/асиметрія, альтернативний ритм.

This article focuses on revealing peculiarities of the rhythmic and syntactic organization of poetic texts on the basis of proportional criterion. It is assumed that the conceptual features of rhythmical, balanced, symmetrical, cyclical and regulated characteristics are explicitly expressed in the syntactic constructions of the poetic texts.

Key words: concept, conceptual features, rhythmic and syntactical constructions, symmetry/asymmetry, alternating rhythm.

Основним принципом ритміко-синтаксичної організації віршованого мовлення вважаємо його розподіл на ізометричні та ізоморфні, тотожні одиниці – *рядки*. Кожен рядок характеризується наявністю певної *ритміко-синтаксичної конструкції* – ритмізованого двостороннього когнітивно-семіотично утворення, яке інкорпорує *позначувальне* (синтаксичну форму) й *позначуване* (значення), а також альтернативного, правильного або динамічного, варіативного *ритмічного малюнку*.

З позицій когнітивної семантики ритміко-синтаксична конструкція є *змістом* відносно вербальної та ритмічної форми, а також *концептуальною структурою* відносно фрагмента дійсності, який вона відтворює. У термінології Р. Ленекера, Р. Джакендорфа, Дж. Лакоффа така конструкція називається *пропозицією* і трактується, як різновид ідеалізованих когнітивних моделей (*idealized cognitive model*) [6], яка відтворює структуру відношень між об'єктивними сутностями певної ситуації.

З позицій вчених семіотичного напрямку, зокрема Ю. Лотмана, структура *ритміко-синтаксичної конструкції* може розглядатися на *синтагматичній* та *парадигматичній* вісях [3: 89-96; 6]. Операцію послідовного з'єднання та співположення ритмізованих синтаксичних елементів рядка реалізується на вісі комбінації (синтагматики), утворюючи ритміко-синтаксичне семантичне ціле.

Численні повтори еквівалентних ритміко-синтаксичних рядків поетичних текстів продукує наявність паралельних конструкцій на парадигматичній вісі, ритмізуючи словену тканину [3: 120, 139; 6]. Конструктивний принцип повторення ізометричних, пропорційних рядків привносить ритмічність й у структуру синтагматичної вісі [3: 87-89]. Оскільки ритміко-синтаксичні конструкції поетичного тексту є взаємозамінними, то виникає *вторинна "синонімія"* завдяки ізометричній та ізоморфічній еквівалентності слів та словосполучень [3: 122].

Принцип симетрії як композиційний прийом пов'язаний з пропорційним, тотожним співвідношенням ритміко-синтаксичних частин. На ритміко-синтаксичному рівні еквівалентні конструкції та їх частини характеризуються *ритмічністю, збалансованістю, рівністю, симетричністю, упорядкованістю, сталістю, повторюваністю, паралельністю та пропорційністю* [5: 136; 6].

На нашу думку, паралельні ритміко-синтаксичні конструкції поетичних текстів підкреслюють певний рекурентний (повторюваний) тип ритмічного малюнку. Отже, еквівалентні ритміко-синтаксичні конструкції повтору, синтаксичної тавтології, асиндетону/полісиндетону, паралелізму, хіазму, анафори/епіфори тощо, які продукують *альтернативний, правильний, плавний, чіткий та шаблонний* ритм, спрямовані на передачу одноманітних речей дійсності, повільних та чітких рухів, сумного настрою тощо. На противагу йому, *динамічний (рухливий), стакатоподібний, фрагментарний, рваний* ритм, структурований нерівними, обірваними конструкціями із вживанням ритміко-синтаксичного графічного прийому анжамбеман, парцеляції,

дистантного розташування елементів, відокремлень, вставних та вставлених речень тощо, здатний відтворювати розмаїття предметів, подій, настрою людини в тій чи іншій ситуації. Основною функцією статичних та динамічних повторюваних елементів тексту є *деавтоматизація* уваги читача.

Ритміко-синтаксичні конструкції за *параметром пропорційності* поділяються на *симетричні* та *асиметричні*. Симетричні конструкції базуються на ритміко-синтаксичному паралелізмі та повторах.

З огляду на це виділяємо такі види симетрії:

1) *трансляційна (переносна) симетрія* (У. Нот),

2) *дзеркальна (двостороння) симетрія* (Р. Лангакер, Ю. Лотман),

3) *гвинтова симетрія та симетрія "золотого перетину"* (Р. Норрман)

[5: 136]. На основі цієї класифікації диференціюємо трансляційні, дзеркальні та гвинтові ритміко-синтаксичні конструкції.

Трансляційні конструкції базуються на *переносній* симетрії, яка проектує певну ритміко-структурну модель одного рядка на інші конструкції наступних рядків. У результаті тотожної будови ритміко-синтаксичних конструкцій отримуємо *статичний, лінійний, векторний, чіткий, симетричний, одноманітний та рівний* ритмічний малюнок. Так, проаналізуємо фрагмент вірша американського поета модерніста Р. Фроста "Знайомий з ніччю" ("*Acquainted with the Night*"):

I have been one acquainted with the night.

I have walked out in rain - - and back in rain.

I have outwalked the furthest city light

I have looked down the saddest city lane.

I have passed by the watchman on his beat

And dropped my eyes, unwilling to explain.

Robert Frost

У наведеному уривку Р. Фрост використовує прості речення, побудовані на неповному паралелізмі та анафоричному повторі підмета, вираженого займенником *I*, та присудка, вираженого дієсловом минулого

часу *have* + *V₃/-ed* активного стану (пасивного – в першому рядку). Задана модель створює монотонний, повільний, одноманітний ритм. Повторюваність синтаксичних елементів структури спрямована на передачу меланхолійного настрою людини, яка блукає на самоті вночі. Пропорційні частини ритміко-синтаксичної конструкції активують концепт НЧ, який характеризується такими концептуальними імплікаціями як: *тиша, самотність, плинність часу, циклічності буття*. Втомившись, автор втрачає бажання продовжувати циклічне, одноманітне описання картин навколишньої дійсності. Це небажання об'єктивується використанням нетотожної попереднім рядкам конструкції, що створює ефект ошуканого очікування.

Дзеркальні ритміко-синтаксичні конструкції, побудовані на симетрії та рівновазі (М. Тернер) [5: 138], характеризуються *узгодженням, врівноваженістю, циклічністю та взаємозв'язністю*. Такі рядки організуються за допомогою прийомів:

- 1) кільцевого повтору ритміко-синтаксичних конструкцій,
- 2) повтору-підхопленню (анадіпложису),
- 3) ланцюгового підхоплення,
- 4) хіазму.

Рядки, структуровані цими прийомами, є статично ритмізованими та оформленими за допомогою *циклічного, обрамленого, дзеркального, збалансованого ритмічного руху*, який іконічно передає концептуальний зміст та посилює повторюваний, колоподібний перебіг подій, почуттів тощо. У текстах сучасної поезії дзеркальна симетрія здатна підпорядковувати: 1) окремі ритміко-синтаксичні конструкції, 2) увесь ритміко-синтаксичний простір вірша в цілому [5: 139]. Так, у вірші Е. Камінгса "*of Ever-Ever Land i speak*" знаходимо такі рядки:

*(of Ever-Ever Land I speak
sweet morons gather roun'
who does not dare to stand or sit*

may take it lying down)
down with the human soul
and anything else uncanned...
down with hell and heaven
and all the religious fuss...
down above all with love
and everything perverse...

Edward Estlin Cummings

Дзеркальне розташування рядків наведеного уривку здійснюється за допомогою ланцюгового повтору-підхоплення, введеного прислівником *down*. Прийом повтору не тільки є засобом зв'язку між частинами ритміко-синтаксичної конструкції, але й виражає такі концептуальні імплікації концепту ЗЕМЛЯ як *місця перебування / контейнер життя*. Ці імплікації втілюються в ритміко-синтаксичну тканину через концептуальні ознаки *повторення та циклічності*. Така ритміко-синтаксична організація рядків об'єктивує монотонний, статичний, повторюваний, шаблонний, симетричний та рівний ритм. Він іконічно відтворює безперервне існування людей на землі, які проживають своє життя досить безцільно та марно, заглиблюючись в повсякденні турботи, втіхи та насолоди. На лексико-семантичному рівні ця ідея екстеріоризується за допомогою когнітивного оксюмору – "розумні недоумкуваті люди" ("*sweet morons*"). Для деавтоматизації уваги читача поет використовує прийом ускладненої форми за допомогою численних вставних конструкцій. Прикладом цього виду симетрії, яка підпорядковує увесь ритміко-синтаксичний простір вірша, є наступні рядки з поетичного твору Едні Мілей "Розмарин" ("*Rosemary*"):

For the sake of some things
That be now no more
I will strew rushes

On my chamber-floor,
I will plant bergamot
At my kitchen-door.

*For the sake of dim things
That were once so plain
I will set a barrel*

*Out to catch the rain,
I will hang an iron pot
On an iron crane.*

Edna St. Vincent Millay

Симетричні рядки строф у вірші актуалізують концепт ПОТІК, концептуальними імплікаціями якого є *рух, плинність, безповоротність подій, певних почуттів* тощо. Цей концепт об'єктивується на лексичному рівні за допомогою номінативних одиниць "*rushes, rain*", які передають ностальгію поетеси за радісними подіями, які мали місце в її житті, а тепер безслідно зникли ("*many thing be dead and gone*").

Гвинтова симетрія, відома як симетрія "*золотого перетину*", характеризується повним або частковим повторенням певної ритміко-синтаксичної конструкції. Цей вид симетрії тісно зв'язаний з поняттям **фракталу/фрактальними аналогіями** [2; 5: 141]. Властивості фрактальних форм розкриваються в багаторазовому самоповторенні паралельних конфігурацій, або **патернів** [1: 2], (конструкцій, рядків, тем або сюжетів), утворюючи ритміко-синтаксичну, графічну та семантичну фрактальність, інваріантну самоподібність на відповідних рівнях [2]. Таким чином, частини цих конструкцій на будь-якому рівні за формою нагадують ціле [6], що в синергетиці розкривається через поняття **зв'язності**. Така модель розкриває **ціле** як таке, що міститься в **частині** [2]. Ці дві складові моделі є взаємообумовленими, універсально узгодженими. У результаті цього **рекурентні відношення** (зворотні зв'язки рекурсії) повторюваних сегментів ритміко-синтаксичного простору, утворюючи **атрактор** (повторюваний тип), роблять сприйняття структурних елементів передбачуваним. Це логічно замкнуте коло базується на принципі автопоезису (автореферентності), який постулює самозначущість форми поетичного тексту [5: 142].

Симетрія "золотого перетину" як підвид гвинтової симетрії полягає в тому, що не лише частини відтворюють одна одну, але й елементи цих частин є

симетричними [5: 141]. Прикладом гвинтової симетрії можуть слугувати рядки з віршу А. Гінсберга "Коли з'явиться світло" ("*When lights appears*"):

*You'll bare your bones you'll grow you'll pray you'll only know
When the light appears, boy, when the light appears
You'll sing & you'll love you'll praise blue heavens above
When the light appears, boy, when the light appears
You'll whimper & you'll cry you'll get yourself sick and sigh
You'll sleep & you'll dream you'll only know what you mean
When the light appears, boy, when the light appears...*

Alen Ginsberg

Ритміко-синтаксичним інваріантом, який лежить в основі композиційної структури вірша, є поліпропозиційна синтаксична конструкція, представлена складнопідрядним реченням з часовими відношеннями (зі сполучником "*when*") між головним та залежним реченням. Використання паралельної, поліпропозиційної конструкції створює статичний, рівний, плавний ритмічний малюнок. Часткове ("*You'll...*") та повне повторення конструкції ("*When the light appears, boy, when the light appears*") дозволяє спрогнозувати подальше їх розташування. Але остання пропозиція, введена двома головними реченнями, перетворює звичний, монотонний, статичний ритм на динамічний (рухливий), варіативний (перемінний). Отже, ритміко-синтаксичні флуктуації, зумовлені трансформаціями симетричних, врівноважених конструкцій, створюють ефект ошуканого очікування та деавтоматизують сприйняття інформації, акцентуючи увагу читача у даному випадку на стані та відчуттях людини в останні хвилини свого життя.

Американські поети сучасності досить часто вдаються до використання композиційного прийому *асиметрії*, який актуалізується нееквівалентними конструкціями та характеризується динамічним, гнучким та деформованим ритмом. Їх частини структуруються асиметрично, невпорядковано, непропорційно, незбалансовано та аритмічно. У цьому випадку прийом асиметричної організації ритмічних та синтаксичних сегментів приймається як

"мінус-прийом" [3: 110], як відмова від певного обмеження та традиційності, як флюктуаційна трансформація (деформація) норми симетричної організації. Поети також часто використовують *синтаксико-графічні засоби* вірша для іконічного відтворення своїх ідей та думок, що призводить до фрагментарності, стокатоподібності та уривчастості ритмічного малюнку.

Отже, спираючись на досягнення вчених когнітивної лінгвістики, в ході нашого дослідження ми виділили *ритміко-синтаксичну конструкцію* як одиницю поетичного тексту в межах ритмічної константи – *рядка ("a line")*, яка складається з простих речень або словосполучень та складних речень з різними видами зв'язку, що включаються в певну ритміко-синтаксичну та семантичну одиницю. Ці конструкції є двосторонніми когнітивно-семіотичними, ритмізованими утвореннями, які інкорпують позначувальне (синтаксичну форму) й позначуване (значення). Численні повтори ритміко-синтаксичних рядків з певним ритмічним малюнком активують концептуальні ознаки *еквівалентності, тотожності* на вісі селекції (парадигматики) та дає підставу стверджувати, що основним принципом ритміко-синтаксичної організації поетичних текстів є симетрія та рівновага, яка об'єктивується концептуальними ознаками *ритмічності, збалансованості, рівності, упорядкованості, сталості, повторюваності, паралельності, гармонії та пропорційності*. Симетричні конструкції можуть бути побудовані на основі *трансляційної* симетрії (переносна, тотожна, векторна організація рядків), *дзеркальної* (двостороннє або дзеркальне відображення окремих рядків або рядків різних строфічних єдностей), *гвинтової симетрії* та *симетрії "золотого перетину"* (повне або часткове повторення ритміко-синтаксичних одиниць, відтворення конструкторів та їх частин). Таким чином, ритміко-синтаксичні інваріанти рядків створюють повільний, чіткий, рівний, упорядкований, дещо одноманітний, статичний ритм, який використовується для іконічної передачі семантичного наповнення рядків і є у такий спосіб мотивованим. Мотивованим також є використання *асиметричних* ритміко-синтаксичних конструкцій, побудованих на

незбалансованості, невпорядкованості, динамізації та деформації ритмічного малюнку, який відтворює певний задум поета.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жаботинская С.А. Геометрия смысла: концептуальные модели языка и фрактальные формы [Электронный ресурс] // 2005. – Режим доступа: <http://www.russian.slavica.org/printout952.html>
2. Казанский А.Б. Модели организационно замкнутых систем и контуры развития новых подходов в области искусственного интеллекта и когнитивной науки [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/kazanskiy.htm>
3. Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии: Анализ поэтического текста. Статьи и исследования. Заметки, рецензии, выступления. – СПб.: Иск-во, 1996. – 848 с.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство-СПБ», 1998. – С. 14-285.
5. Стрільчук А.В. Синтаксична організація текстів сучасної американської поезії: когнітивно-семіотичний та синергетичний аспекти: Дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.04/КНЛУ. – К., 2009. – 257с.
6. Tsur R. Aspects of Cognitive Poetics [Электронный ресурс]. – 2000. – 32 р. – Режим доступа: http://www.tau.ac.il/%7Etsurxx/2Cognitive_Poetics.html.